

आदिवासी समाजातील नेतृत्वाची भूमिका

प्रा.अरुण अंबादास पोटे

[सहाय्यक प्राध्यापक, राज्यशास्त्र विभागप्रमुख]

गु. मा. दां. कला, भ. वा. वाणिज्य आणि विज्ञान

महाविद्यालय, सिन्नर. ता. सिन्नर. जि. नाशिक.

प्रस्तावना :

नेता:

भारतातील आदिवासी समाजात ४१४ जाती आहेत

ही संकल्पना तल्लखपणे मांडली गेली आहे. नेतृत्व एक समूहवाद, अनेकवचनी, स्वतंत्र म्हणून वर्गीकृत केले आहे.

आणि त्या संपूर्ण भारतभर विखुरलेल्या आहेत. या जमातींना आदिवासी किंवा अबोरिजिनिया म्हणतात, म्हणजे प्राचीन किंवा मूळ रहिवासी. भारतीय राज्यघटनेने टोळी हा शब्द स्वीकारला. हिंदीमध्ये मराठी आणि जनजाती आदिवासी हा शब्द सामान्य झाला आहे. अनुसूची आणि आदिवासी हा शब्द भारतीय राज्यघटनेने स्वीकारला असला तरी आदिवासी या शब्दाची व्याख्या केलेली नाही, परंतु काही विचारवंतांनी परिभाषा दिल्या आहेत. परंतु टोळी या शब्दाच्या व्याख्येवर एकमत नाही.

भारतीय राज्यघटनेनुसार लोकसभेने नियमांनुसार देशातील अनुसूचित जमातीसाठी जागा राखीव ठेवल्या आहेत. तसेच प्रत्येक राज्याच्या लोकसंख्येनुसार विधानसभेत अनुसूचित जमातीसाठी जागा आरक्षित आहेत. महाराष्ट्र विधानसभेच्या विशेष जागा अनुसूचित जमातीसाठी राखीव आहेत. स्वातंत्र्यपूर्व आणि स्वातंत्र्योत्तर काळात आदिवासींच्या नेतृत्वाची भूमिका आदिवासी समुदायाला विविध मार्गांनी, चळवळींद्वारे आणि आवश्यक संघर्षाने न्याय पुरविणे ही आहे.

डीएन मुंजुमदार: यांच्या मते, त्याच भागात राहतात. असा आदिवासी समाज हा एक गट आहे ज्यात लग्नात समानता आहे.

स्वातंत्र्यपूर्व नेतृत्व:

विचारवंत गिलियन यांच्या मते, मुंडा जमात आदिवासी भारतातील दुसऱ्या क्रमांकाची आदिवासी गोंड जमात आहे, विशिष्ट भाषेसह विशिष्ट प्रदेशात राहणाऱ्या आदिवासींचा समुदाय, समुदाय आणि सांस्कृतिक जीवन आहे. २००१ च्या जनगणनेनुसार आदिवासींची संख्या ही एकूण लोकसंख्येच्या ८.२ टक्के आहे आणि महाराष्ट्रात ती ९.२७ टक्के आहे.

उमाजी नाईक:

उमाजी नाईक यांचा जन्म पुणे जिल्ह्यात १७९१ मध्ये झाला होता. आपल्या समाजावर होणाऱ्या अन्याय दूर करण्यासाठी उमाजी राजे यांनी सुरुवातीला पेशव्यांविरुद्ध आणि नंतर ब्रिटीश सरकारच्या जुलमी राजवटीविरुद्ध लढा दिला. समाजातील समस्या सोडवण्याच्या त्यांच्या भूमिकेमुळे, उमाजी नाईक यांनी स्वातंत्र्य मिळविण्याच्या दृष्टीने मोठे योगदान दिले.

नेतृत्व: भारतातील नेतृत्व ही विभूती पूजा ही संकल्पना आहे.

बिरसा मुंडा:

बिरसा मुंडा यांचा जन्म १ नोव्हेंबर १८७५ रोजी बिहारच्या अलीहात गावात झाला. सर्व गरीब आदिवासी मुलांना घेऊन त्यांचे आयोजन केले. 9 जून 1900 रोजी तुरुंगात बिरसाचा मृत्यू झाला. , बिहार, मध्य प्रदेश, छत्तीसगड आदिवासी बिरसा मुंडा अजूनही भगवान मानले जातात (भगवान बिरसा मुंडा)

संशोधन विषयाचे महत्त्व:

भारतातील संशोधनाच्या आदिवासींच्या परिस्थितीचा अभ्यास प्रस्तुत संशोधनात केलेला आहे. इतर समाजांपेक्षा हा समाज कमी विकसित आहे म्हणून या समाजाच्या नेतृत्वाचा अभ्यास महत्त्वाचा आहे.

संशोधन उद्दिष्टे:

हा विषय निवडण्यात महाराष्ट्रातील आदिवासींच्या, विशेषतः आदिवासींच्या नेतृत्वाची महत्त्वाची भूमिका संशोधकांना स्पष्ट करायची आहे. समाजाच्या विकासात आदिवासींच्या नेतृत्वात असलेल्या भूमिकेचे परीक्षण करणे. आदिवासी समाजातील आदिवासी समाज नेतृत्वाच्या भूमिकेतून विकसित झाला आहे का? हे सत्यापित करणे हा संशोधकाचा हेतू आहे.

समस्या विधान:

आदिवासी नेतृत्वाची भूमिका महत्त्वाची आहे.

पद्धती:

या संशोधनासाठी, संशोधकाने वर्णनात्मक आणि ऐतिहासिक पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे. तसेच दुय्यम स्रोत वापरले आहेत.

संशोधनाची मर्यादा:

संबंधित विषय क्षेत्र व क्षेत्र हे संपूर्ण देशातील आदिवासी जमातींचे नेतृत्व असल्याने संशोधकाने महाराष्ट्रातील आदिवासी जमातींच्या नेतृत्व व भूमिकेस महत्त्व दिले आहे.

भारतीय आदिवासी नेतृत्व आणि स्वातंत्र्यानंतर त्याची भूमिकेचे विश्लेषण:**अमृतलाल विठ्ठलदास ठक्कर (ठक्कर बाप्पा):**

२९ नोव्हेंबर १८६९ रोजी गुजरातमधील भावनगर येथे मध्यमवर्गीय कुटुंबात जन्मलेल्या, ठक्कर बाप्पा यांनी आदिवासी समाजाच्या उन्नतीसाठी १९४८ मध्ये भारतीय आदिम जाति सेवक संघटनेची स्थापना केली. ठक्कर बाप्पा हे महात्मा गांधींच्या हरिजन सेवक संघाचे सरचिटणीस होते. आदिवासी भिल समाजाच्या उन्नतीसाठी त्यांनी भिल सेवा मंडळाची स्थापना केली. दक्षिण आफ्रिकेत पहिली रेल्वे लाईन टाकण्याचे श्रेय त्यांच्यावर जाते. ठक्कर बाप्पा यांच्या कार्याचे वैशिष्ट्य म्हणजे ते देशाच्या विविध भागात गेले आणि देशभरातील उपेक्षित आणि आदिवासींच्या समुदायाच्या उत्कर्षासाठी बरीच कामे केली. त्यांच्या नावावर, महाराष्ट्र सरकारने २००७ मध्ये ग्राम विकास योजनेचा गौरव केला, मध्य प्रदेश सरकारने गरीब नावासाठी काम करणाऱ्या व्यक्तीसाठी त्यांच्या नावावर, भारत सरकारने १९६९ मध्ये त्यांच्या नावावर एक विशेष तिकीट जारी केला. अमृतलाल ठक्कर आदिवासी आणि दलित समाजासाठी काम करत आहेत हे पाहून महात्मा गांधींनी त्यांना या समुदायाचा किंवा बाप्पांचा देव घोषित केले.

माणिकराव गावित: देशातील आदिवासींच्या प्रगतीमध्ये सामाजिक व राजकीय नेत्यांनी बऱ्याच काळासाठी या समुदायाचे नेतृत्व केले. ही भूमिका निश्चित करण्यात आणि अंमलात आणण्यात सरकारने मोठे योगदान दिले. त्यातील एक श्री. धुळे जिल्ह्यातील नवापूर तालुक्यातील धुलीपाड्यातील माणिकराव होडल्या गावीत 29.10.1934 रोजी जन्म. माणिकराव गावित यांनी शिक्षण, आरोग्य, ऊर्जा आणि वाहतूक क्षेत्रात आदिवासींचे शोषण रोखण्यासाठी महाराष्ट्रातील आदिवासींच्या (विशेषतः धुळे, नंदुबार) उन्नतीसाठी कठोर परिश्रम केले.

आदिवासींच्या शिक्षणासाठी शैक्षणिक संस्था स्थापन केल्या. महाविद्यालये स्थापन केली. 1980 ते 1981 आणि 1981 ते 2014 पर्यंत ते भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेसचे आमदार होते आणि 1981 ते 2014 पर्यंत ते खासदार होते आणि 2004 मध्ये ते केंद्रीय गृह राज्यमंत्री होते. देशात आदिवासी समाजासाठी विविध योजना, समित्या, महामंडळे, अनुसूचित जमाती आयोग इत्यादींसाठी बरेच काम केले. देशात सर्वाधिक वेळा निवडलेले सदस्य श्री. माणिकरावजी गावित बारावी क्रमांक. माणिकराव दादांनी समाजाची भूमिका निश्चित करण्यात या समाजाच्या विकासात मोठे योगदान दिले आहे.

श्री हरिशंकर महाले (हरिभाऊ): वारे, ता. दिंडोरी, जिल्हा नाशिक येथील गरीब आदिवासी शेतकरी कुटुंबात जन्मलेले श्री. हरिभाऊ महाले यांनी आदिवासींच्या विकासासाठी तीस (१०) वन कामगार संघटनांची स्थापना केली. ते दिल्लीच्या आदिवासी जाती नोकरदार संघटनेचे सदस्य होते. १९८५ ते १९८९ पर्यंत विधानसभेचे सदस्य १९६२ ते १९७५ पर्यंत जिल्हा परिषदेचे सदस्य, १९८९ ते १९९१ मधील लोकसभेचे सदस्य आणि हरीभाऊ, डांगसेवा मंडळ, नाशिकचे सदस्य, जे 1998 ते 1999 पर्यंत सचिव होते. आजीवन विकासात भूमिका बजावली. दिंडोरी, पेठ आणि सुरगंगा तालुक्यात बरीच कामे केलेल्या हरीभाऊंनी मालेगाव लोकसभा मतदारसंघात बरीच कामे केली.

श्री. कचरूभाऊ राऊत: जिल्हा परिषदेचे प्रतिनिधी, दिंडोरी विधानसभा, मालेगाव लोकसभा मतदारसंघातील नाशिक जिल्ह्यातील दिंडोरी तालुक्यातील निगदोल येथील कच्छरभाऊ राऊत यांनी जिल्ह्यातील आदिवासींच्या विकासासाठी बरेच काम केले आहे. देशातील आदिवासींचे जीवनमान उंचावण्यासाठी आदिवासी भागात चांगल्या रस्ते, वीज, पाणी आणि शिक्षणाच्या तरतुदीकडे त्यांनी नेहमी लक्ष दिले. जिल्ह्यातील आदिवासींच्या जमातीवर

कचरूभाऊ राऊत यांचा मोठा प्रभाव होता. त्यांनी अनेक वर्षे दादासाहेब बिडकर यांच्याबरोबर काम केले.

श्री. झामरू मंगलू कहंदोल: १९८०-९१ आणि १९९८ च्या लोकसभा निवडणुकीत मालेगाव लोकसभा मतदार संघ नाशिक जिल्ह्यात भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेसच्या तिकिटावर निवडून आले होते. कहंदोल हे नाशिक जिल्ह्यातील आदिवासी समाजातील एक महान नेते होते. आदिवासींच्या विकासासाठी आणि समाजाची भूमिका निश्चित करण्यात त्यांचा मोलाचा वाटा होता १९७५ ते २००० या काळात ते नाशिक जिल्ह्यात आदिवासींच्या नेतृत्वात आघाडीवर होते.

श्री. स्वरूपसिंह हिर्या नाईक (नवापूर, जिल्हा नंदुरबार) श्री. नाईक आघाडीवर आहेत आणि आदिवासींच्या शिक्षणासाठी नंदुरबार जिल्ह्यात एक मोठी शैक्षणिक संस्था स्थापन केली गेली आहे. ते 1977 ते 1980 या काळात लोकसभेचे सदस्य होते ते आजपर्यंत (२००० वगळता) ते महाराष्ट्र विधानसभेचे सदस्य आहेत आणि त्यांनी कॅबिनेट मंत्री (महाराष्ट्र राज्य) म्हणून तीन वेळा काम पाहिले. महाराष्ट्रातील आदिवासी समाजाची भूमिका निश्चित करण्यात त्यांचे मोलाचे योगदान आहे. विशेषतः नंदुरबार आणि धुळे जिल्ह्यातील आदिवासींसाठी श्री. नाईक यांनी एक उत्तम काम केले आहे आणि अक्कलपाडा धरणाच्या निर्मितीत त्यांचे मोठे योगदान आहे. आदिवासींच्या विकासासाठी त्यांना अभ्यासू आणि आक्रमक नेते म्हणून पाहिले जाते.

श्री. हरिशंकर चव्हाण: चव्हाण हे 1990 मध्ये पेठ-सुरगाणा मतदारसंघातून अपक्ष आमदार म्हणून जिल्हा परिषदेत निवडून गेले. ते (2009, 2009 और 2014) पासून मालेगाव लोकसभा आणि दिंडोरी लोकसभेचे खासदार आहेत आणि जिल्ह्यातील आदिवासी समाजाचे नेतृत्व करतात. ते विविध सरकारी समित्या (विशेषतः

वेळापत्रक, जाती आणि जमातींच्या संदर्भात) काम करत आहेत.

श्री. जीवा पांडू गावित: 30-35 वर्षांपासून नाशिक जिल्ह्यातील सुरगाणा तालुक्याचे प्रमुख असलेले जे.पी. गावित यांनी 8 वेळा महाराष्ट्र विधानसभा जिंकून 10,000 हून अधिक विद्यार्थ्यांसह आदर्श शिक्षण प्रसार मंडळाची स्थापना केली. सध्या ते राज्यातील मार्क्सवादी कम्युनिस्ट पक्षाचे एकमेव आमदार आहेत. सिंहाचा एक भाग आहे. आक्रमक शैलीचे श्री गावित यांचा सुरगाणा व काही प्रमाणात पेठ तालुक्यातील आदिवासींवर प्रभाव आहे. आदिवासींच्या प्रश्नांसाठी त्यांनी सरकारविरोधात अनेक आंदोलने केली आहेत.

श्री. ए.टी. पवार: महाराष्ट्र शासनाच्या सर्वाधिक अनुदानित व विना परवाना आश्रमशाळेतील ३०० हून अधिक) शाळा, अर्ध-शासकीय मंजूर नेतृत्व राज्य विधानसभेत वेळा विजयी झाले (कळवण, सुरगाणा, पेठ मतदारसंघ) राज्य मंत्रिमंडळात वेळा मंत्री तर श्री. ए.टी. पवार ते मंत्री होते, त्यांनी आदिवासींसाठी बरीच कामे केली. महाराष्ट्र राज्य आदिवासी विकास विभाग, मुंबई यांना नाशिकच्या मुख्य कार्यालयात आणणे आणि राज्याच्या अर्थसंकल्पात आदिवासींच्या विकासासाठी 9% स्वतंत्र व विशेष निधी स्थापित करण्यास सरकारला भाग पाडणे हे त्यांचे विशेष कार्य होते. नाशिक जिल्ह्यातील पाटबंधारे क्षेत्रात त्यांनी केलेल्या कामांमुळे लोक त्याला आदरपूर्वक जलपुरुष म्हणतात. नाशिक जिल्ह्यात नव्हे तर महाराष्ट्रातील आदिवासी समाजाचे नेतृत्व व त्यांची भूमिका ठरविताना (१९७२ ते २०१४) श्री. एटी हा पवारांचा सिंह आहे. सत्ताधारी पक्षात असूनही त्यांनी आदिवासी संघर्ष व मोर्चाद्वारे सरकारविरोधात लढा दिला आहे.

श्री. अहिरे डी.एस. : श्री. धुळे जिल्ह्यातील साक्री तालुक्यातील फुदशी गावात 4.5.1953 रोजी जन्मलेला

श्री. अहिरे हे सुरुवातीला सनदी अधिकारी होते. १९९८ आणि २०१४ मध्ये ते लोकसभेवर आणि साक्री मतदार संघात निवडून गेले आणि तालुक्यातील आदिवासींवर त्यांचा मोठा प्रभाव आहे.

चिंतामण वनगा: महाराष्ट्रातील चिंतामण वनगा या माजी भाजपा कार्यकर्त्याने उच्च शिक्षण १९९६ते २००४ आणि मध्ये चिंतामण वनगा पालघर-डहाणू मतदारसंघात निवडून गेले होते. ठाणे जिल्ह्यात त्यांनी वनवासी कल्याण आश्रम प्रगती प्रतिष्ठानच्या माध्यमातून बरीच कामे केली. 30 जानेवारी रोजी. 2018 मध्ये नवी दिल्ली येथे हृदयविकाराच्या झटक्याने त्यांचे निधन झाले.

डॉ. हिना गावित. : आदिवासी समाजातील महिला नेतृत्व देशातील सर्वात तरुण महिला खासदारांमध्ये डॉ. हिना गावित. मेंदी गावित एक उच्चशिक्षित श्रीमती गावित यांचा जन्म नंदुरबारमध्ये 28.6.1987 रोजी झाला होता आणि तो एमबीबीएस आहे. पर्यंतचे शिक्षण घेतले आहे राज्याचे वैद्यकीय शिक्षणमंत्री श्री. ती विजय कुमार गावित यांची कन्या असून नंदुरबार जिल्ह्यात विकास कामे हाती घेतली आहेत.

श्रीमती निर्मला गावित: श्रीमती निर्मला गावित ही माणिकराव गावित ही त्यांची मुलगी २००९ते २०१४ मध्ये इगतपुरी मतदारसंघातून निवडून आली होती. इगतपुरी तालुक्यातील आदिवासी जमातींमध्ये ही इमारत बांधली गेली आहे आणि तिला चांगली लोकप्रियता मिळाली आहे.

श्रीमती दीपिका संजय चव्हाण: जिल्हा नाशिकच्या सटाणा येथील दीपिका चव्हाण आमदार म्हणून कार्यरत आहेत आणि सटाणा तालुक्यात चव्हाण कुटुंबाची मोठी राजकीय परंपरा आणि वारसा आहे.

श्रीमती नयना गावित: उपाध्यक्ष (जिल्हा परिषद, नाशिक) प्रथमच नाशिक जिल्हा परिषदेत निवडून आल्या आहेत आणि कठोर परिश्रम घेत आहेत.

श्रीमती रंजना भानसी: ती नाशिकची पहिली महिला आदिवासी महापौर आहेत आणि सलग times वेळा महापालिकेत निवडून गेल्या आहेत. त्याला एक धैर्यवान आणि कुशल नेते आणि आदिवासी समाजातील अनेकांसाठी अभिमानाचा स्रोत म्हणून पाहिले जाते.

डॉ. भारती प्रवीण पवार: आता डॉ. भारती संसदेच्या आमदार तसेच श्रीमती जयश्री, नितीन पवार, महाराष्ट्र विधानसभेच्या आमदार कलावती हरिश्चंद्र चव्हाण या आदिवासी आणि उच्चशिक्षित महिला स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये आपला ठसा उमटवत आहेत.

निष्कर्ष:

- आदिवासी समुदायाच्या नेतृत्वात आदिवासी समाजाच्या उन्नतीसाठी वेगवेगळ्या प्रकारे आणि वेगवेगळ्या मार्गांनी भूमिका निभावल्याचे दिसून येते.
- विविध सामाजिक आणि राजकीय नेत्यांनी आदिवासींच्या विकासासाठी संघर्ष केला आणि समाजाला न्याय आणि सुविधा उपलब्ध करून देण्याचा प्रयत्न केला. ते मान्य करावे लागेल.
- स्वातंत्र्यपूर्व आणि स्वातंत्र्योत्तर काळात त्यांच्या न्यायासाठी देशभर संघर्ष करणाऱ्या आदिवासी समुदायाला लढावे लागले हे नाकारता येणार नाही.
- महाराष्ट्रातील विविध राजकीय नेत्यांनी, विविध योजनांमध्ये काम करणारे, आमदार, खासदार, मंत्री आणि इतर पदांवर या समाजाच्या विकासात मोठे योगदान देऊन आपली सामाजिक भूमिका पार पाडण्याचा प्रयत्न केला आहे. हे प्रकरण मान्य करावे लागेल.

पुढील संशोधनाची मार्गदर्शक तत्वे:

आदिवासींच्या शिक्षणाचे व रोजगारातील आदिवासींच्या नेतृत्वाचा किती भाग आहे ? फायद्यांचे विश्लेषण करण्याची गरज आहे.

संदर्भ:

1. अनिमेश, बिरसा मुंडा, पुणे: प्रकाशक व्ही पोतदार, नारायण पेठ, २००१ .
2. देवगावकर एस.जी. महाराष्ट्रातील निवडक जाती - जमाती, धरमपेठ, नागपूर: श्री. साईनाथ प्रकाशन, प्रथम आवृत्ती, २०००.
3. पवार सुरेश, अर्जुनगाथा, नाशिक: गिरनाड पब्लिकेशन, २०००.
4. पाटील अशोक अमृत, लोकसभेचे लोकप्रतिनिधी, जळगाव: प्रशांत प्रकाशन, पहिली आवृत्ती, 2015.
5. पवार प्रल्हाद, जनसेवक हरिभाऊ, नाशिक: सुनंदन प्रकाशन, पहिली आवृत्ती, 2004.
6. साळुखे, ए.एच. , उमाजी राजे नाईक, पुणे: प्रकाशक- राकेश आ. साळुखे, पहिली आवृत्ती, 2015.
7. ठक्करबाप्पा
[http //en.wikipedia.org/wiki/Thakkar.bapa](http://en.wikipedia.org/wiki/Thakkar.bapa)